

OTKA 105563

A szociálpolitika Magyarországon 1968 után: formáló erők, intézmények és funkciók
(Záró beszámoló)

I. Az elért eredmények

II. Publikációk, konferenciaelőadások

I.

Az 1968 utáni magyarországi szociálpolitika vizsgálata során a kutatás három, egymással kapcsolatban álló területtel foglalkozott: a szociális rendszer intézményeinek változásával és azok funkcióinak alakulásával, a jóléti rendszert alakító tényezőkkel, valamint a szociálpolitika célcsoportjaival.

A szociálpolitikai intézmények változásai tekintetében kitüntetett figyelmet érdemel a családpolitika, s ezen belül a 3 év alatti gyermekekről való gondoskodás alakulása az 1960-as évek közepétől. Kutatásaink fókuszában a GYES kialakulásának, az ezzel kapcsolatos politikai és szakmai küzdelmeknek a feltárása, valamint az állt, hogy miként hatott a GYES az állami kisgyermekellátás, konkrétan a bölcsődék fejlesztésére. Eredményeink azt mutatják, hogy bár a GYES és később a GYED bevezetésével megtorpant a bölcsődehálózat „mennyiségi” fejlesztése, a „minőségi” fejlesztés éppen ekkor kapott erőre. Ebben komoly szerepet játszott az Egészségügyi Minisztérium újonnan létrehozott háttérszervezete, a Bölcsődék Országos Módszertani Intézete (BOMI). Ennek a szervezetnek az iratait áttekintve (pl. MOL Eüm BOMI XXVI-45; 46 3.D. 6.D.) kirajzolódott a bölcsődei munka professzionalizációja: a megyei „módszertani központok” létesítése, a gyermekekkel kapcsolatos, elsősorban pszichológiai kutatások, a bölcsődék minőségi ellenőrzésének kiépítése mind-mind ebbe az irányba tett lépések.

A levéltári és egyéb elsődleges források felkutatása egyfelől a Nemzeti Levéltár Munkaügyi Minisztérium iratanyagainak további feldolgozását jelentette (MOL XIX-C5, elsősorban 639, 640, 710 és 777-779). A források jelentős része a nemzetközileg is egyedülálló három éves fizetett anyai szabadság, a GYES végrehajtását dokumentálja, így például a GYES-re való jogosultságra vonatkozó méltányossági és egyéb kérelmeket. Ezeken keresztül jól nyomon követhető, hogy mely társadalmi csoportok voltak a GYES-ből való

kizárás határán. Azt is jól láthatjuk az iratokból, hogy miként kezelte a korabeli bürokrácia ezeket az eseteket. Habár a segítézés és annak technikái elvileg nem tartoztak a szocialista szociálpolitika bevett módszerei közé, itt mégis azt látjuk, hogy az érdemesség vizsgálatára komoly erőforrásokat biztosított az államapparátus, többek között rendszeres környezettanulmányok formájában.

További fontos része a kutatásnak a Magyar Nők Országos Tanácsa (MNOT) szerepének vizsgálata a családpolitika hazai alakulásában. Ennek részeként a Szakszervezeti Levéltárban az MNOT iratait, és azon belül az 1960-as években az MNOT titkáráként tevékenykedő Ortutay Zsuzsa részben kéziratot anyagát tekintettük át. Ortutay Zsuzsának nem csak az MNOT-n keresztül, de a későbbiekben a Vörös Kereszt alelnökeként is fontos szerepe volt a magyar családpolitika és családvédelem megteremtésében. Ortutay, egyebek mellett, elsőként beszélt a szülők edukációjának, és az apák családon belüli szerepének jelentőségéről az 1970-es években. Kiemelkedik a források közül a PIL 908. fond 5.ö.e számú iratanyaga, amelyik Ortutaynak a Magyar Nők Országos Tanácsánál folytatott tevékenysége idején, a szervezet működésével kapcsolatban 1960 és 1980 között keletkezett iratait tartalmazza.

A kutatás központi elemét képezte a családpolitikának, mint egységes, *explicit* szakpolitika kialakulásának elemzése. Az összehasonlító családpolitika-történet alapműve, a Kamerman és Kahn által szerkesztett 1978-as *Family Policy: Government and Families in Fourteen Countries* (New York: Columbia University Press, 1978) Magyarországot azon kevés országok közé sorolja, ahol már az 1970-es években explicit családpolitika működött. Ez az jelentette, hogy az állam „családpolitika” névvel illetett egy sor, korábban széttagoltan jelentkező szakpolitikát és jóléti programot és ezeket egy egységes cél érdekében koordináltan működtette. Kutatásainkból kiderült, hogy a hazai családpolitika megalkotásában kulcsszerepet játszott a közgazdász Gayer Gyuláné, aki a korabeli Munkaügyi Minisztériumban megszervezte a családpolitikai kerekasztal tevékenységét, melynek nyomán 1975-től (a 3095/1975. sz. MT. határozattal) az állam a Munkaügyi Minisztériumra bízta a hazai családpolitika irányítását. Amellett, hogy Gayerné és a családpolitikai kerekasztal munkájának forrásait feldolgoztuk, sikerült vele interjút is készítenünk, amelyben számos személyes részletet elevenített fel a családpolitika hazai kezdeteivel kapcsolatban.

A Munkaügyi Minisztérium, a Politikai Bizottság és a Minisztertanács dokumentumait elemezve úgy tűnik, hogy a magyar családpolitika történetében a GYES 1967-es bevezetését és 1969-es három évre való kiterjesztését bizton nevezhetjük „kritikus csomópontnak” (critical juncture), amikor a döntéshozók számos alternatívát mérlegelnek és a lehetséges

megoldások köre „kinyílik” (Capoccia and Kelemen 2007:347-8). A döntés-kényszert két egymással párhuzamosan folyó társadalmi-gazdasági változás okozta: Egyfelől a Magyarországon addig mért, és a fejlett világban is az egyik legalacsonyabb fertilitási ráta 1961-ben egyfajta „demográfiai pánikot” okozott a pártvezetésben (1.79 teljes termékenységi arányszám). Másfelől éppen ezekben az években indult meg az Új Gazdasági Mechanizmus folyamata, amely a szocialista termelés hatékonyabbá-tételében volt érdekelt.

Miközben a népi írók vezetésével az Élet és Irodalom hasábjain megindult a „népesedési kérdéstről” folyó diskurzus, a pártvezetés szakértői tanulmányt rendelt meg az Államgazdasági Bizottságról a lehetséges megoldásokat keresve. Az 1962-es javaslat számos megoldást vázol, és a gyermeknevelés pénzbeli ellátásokon és szolgáltatásokon keresztül (bölcsőde és óvoda) való megkönnyítése mellett teszi le a voksot. Ezzel a jelentéssel összhangban Kádár János az MSZMP 1962-es kongresszusán bejelentette a fizetetlen anyasági szabadság három évre való kiterjesztését. Kádár ezt úgy tálalta, mint a „sokgyermekes családok” problémáira adandó választ, amely a párt új, a társadalmi kérdésekre immár érzékeny irányvonalát volt hivatott mutatni (MSZMP 1963, 78). Ugyanakkor egy korábbi tervnek megfelelően kiterjesztették a fizetett terhességi gyermekágyi segély (TgyÁS) időszakát is 12-ről 20 hétre. A Munkaügyi Minisztérium „Hosszútávú szociálpolitikai tervei” között ugyanis már 1960-ban szerepelt a terhességi gyermekágyi segély 3-ról 9 hónapra való kiterjesztése (MNL OL XIX-5, 1960). A végül 1962-ben bevezetett kiterjesztés ennél jóval kevesebbet nyújtott: Valójában csak a háború előtti 12 hetes terhességi segély és az azt követő 12 hetes szoptatási segélyhez való közelítést jelentette, hiszen 1953-ban a szoptatási segélyt és szabadságot megvonták a dolgozó nőktől. Mindeközben a bölcsődei ellátást nem növelték az igényeknek megfelelően, és bár a családi pótlék összegét felemelték 1962-ben, ezek az intézkedések kevésnek bizonyultak a kedvezőtlen népesedési trendek megállításához.

A helyzetet felismerve a párt 1966-ban újabb tanulmányt rendelt, ezúttal azonban nem közgazdászoktól, hanem egy új, éppen kiépülőben lévő szakma, a demográfia képviselőitől, akik az 1966-ban a KSH-ban létrehozott Népesedéstudományi Kutatóintézetben tevékenykedtek (Előterjesztés, 1966). A Politikai Bizottság „szigorúan titkos” irataiból kitűnik, hogy a pártvezetésben élénk vita folyt a népesedési kérdésben követendő helyes irányvonalról (MNL MOL- 288, 1966). Kádár ebben a vitában elismerte, hogy az abortusz lehetőségének 1956-os enyhítése „túl liberális” volt, és hogy valójában nem volna megengedhető szerinte, hogy az abortuszt az anyák jogának tekintse a pártvezetés (MNL MOL-288 f-5/406. 15-36. 1966. november 4.). Végül azonban egyetértés született abban,

hogy nem indulhat el a párt a Romániában éppen abban az évben Ceaușescu által bevezetett szigorú abortusz-szabályozás útján. Ugyanakkor Kádár a demográfusok ajánlásaival sem értett egyet, elsősorban gazdasági szempontból ellenezve azt. Mint fogalmazott, „nem olyan a helyzet”, hogy a Statisztikai Hivatal (komplex és költséges) ajánlásait elfogadhatná a párt, és ő maga egyébként is az egyszerűbb megoldások híve. 1967-ben aztán egy valóban egyszerű, de a számítások alapján a bölcsődék kiterjesztésénél mégiscsak olcsóbb megoldás, a GYES született meg a demográfiai és gazdasági kihívásokra válaszul. A GYES konkrét kimunkálása a reformközgazdászokhoz, azon belül is Tímár János nevéhez fűződik, aki azonban a gyermekpszichológusok, és elsősorban Pikler Emmi befolyását is említik a döntésben (Tímár Jánossal készült interjú, 2010).

A GYES bevezetését, így elsősorban a képzetlen nők egy részének kivonását a munkaerőpiacról mint a női emancipáció útján tett előrelépést ünnepelte a pártvezetés (MSZMP 1967, 34-35). Mindeközben azonban, mint az MNOT iratanyagából, Ortutay Zsuzsa feljegyzéseiből és a Tímár Jánossal készült interjúból is kitűnik, a magyar nők szövetsége rendszeresen tájékoztatta a pártot a GYES-sel kapcsolatos ellenérzéseiről, illetve a nők körében végzett felmérésekről, amelyek rendre a bölcsődei ellátás javítását követelték. Az MNOT azonban egyedül maradt elképzeléseivel.

Korabeli statisztikai adatokat elemezve kitűnik, hogy a GYES 1967-es és a GYED (gyermekgondozási díj) 1985-ös bevezetése negatív hatással volt a bölcsődében elhelyezett gyermekek számára. Az MNOT a fenti „vereséget” és a bölcsődei folyamatokat érzékelve a GYES bevezetése után erőit az óvodai és bölcsődei ellátás minőségének növelésére fordította. E cél érdekében szövetkezett a bölcsődei gondozás-nevelés hazai szakértőivel és többek között tanácskozásokat, képzéseket szerveztek a kisgyermekgondozás témájában. A feltárt iratokból kitűnik, hogy az MNOT „maternalista” fordulata (Aczél és Szikra 2012), amellyel a kisgyermekek és az anyák jólétének növelésére (és nem a „harcos emancipációra”) helyezte a hangsúlyt, nagyban hozzájárult az említett Bölcsődék Módszertani Intézetének (BOMI) 1970-es létrehozásához. Ez az intézmény pedig a szocialista blokkban szinte egyedülálló módon gyermekpszichológusok, pedagógusok és tág nemzetközi kapcsolatrendszer segítségével azon dolgozott, hogy a bölcsődei ellátás magas színvonalú legyen szerte az országban.

Az eredmények alapján kijelenthetjük, hogy az „explicit”, tehát nyíltan a családokat (és nem az egyéneket) célzó politikák az 1970-es évek derekán nyertek Magyarországon létjogosultságot. Ennek nyitánya az ekkor ismét jelentősen csökkenő születésszámmra adott válaszként bevezetett 1973-as népesedéspolitikai csomag volt, amely a „gyermekes családok anyagi helyzetének javítását” tűzte ki céljául (1040/1973. [X.18.] számú minisztertanácsi

határozat). A családi pótlék és a GYES összegének jelentős emelése mellett a csomag része volt a „születendő gyermekek védelme”, azaz az abortusz korlátozása (az abortusz bizottságokon keresztül). A cél a háromgyerekes családmódel elterjesztése volt, nem csupán anyagi, de propagandaeszközök felhasználásával is. A határozat értelmében a sajtó (elsősorban a televízió és a rádió) feladata volt, hogy pozitív képet sugározzon a gyermekvállalásról és a követendő családmódelről.

A határozat végrehajtásának idejére esik az a fordulat, hogy a döntéshozók és végrehajtók is „családpolitika”-ként kezdték definiálni azokat az intézkedéseket, amelyeket korábban „nővédelmi”, „népesedéspolitikai” vagy „szociálpolitikai” intézkedéseknek neveztek. A Minisztertanács egy 1975-ös rendeletben utasította a Munkaügyi Minisztériumot (amely a szociálpolitika jelentős részéért is felelt), hogy hozzon létre egy „családpolitikai munkacsoportot”, amely meghatározza a családpolitika irányait, valamint a tanácsok és az üzemek családpolitikai feladatait. Ennek vezetésével Gayer Gyulánét bízták meg, aki a következő években számos tanulmányt publikált a témában. Ebből a munkacsoportból nőtt ki a „családvédelem” illetve a „családgondozás”, végső soron az újjáéledő szociális munka egyik legfontosabb intézményrendszere, a „családsegítő szolgálat” az 1980-as évek végén. (MNL OL XIX-C-5).

E szervek munkája alapján úgy tűnik, hogy a Kádár-korszak sajátos viszonyai között a szociálpolitika alakításában a szűkebben vett szociálpolitikai, népesedéspolitikai és időnként gazdaságpolitikai szempontok összekeveredtek. Mai fogalmak szerint nézve népesedéspolitikáinak tűnő intézkedések mögött is állhattak gazdaságpolitikai elképzelések, vagy fordítva, s nem egy esetben áthatották e kérdések kezelését a hatalmpolitikai szempontok.

Amikor például az 1960-as évek elején népesedési kérdéseket tárgyalt az Államgazdasági Bizottság, a hosszabb szülési szabadság kérdésénél fölmerült, hogy a Tsz-ek ezt nem tudják forrásaik korlátozottsága miatt vállalni, márpedig tagjaik nem voltak jogosultjai még az állami juttatások rendszerének. Az viszont politikai-hatalmi szempontból nem volt kívánatos, hogy a frissen megszervezett Tsz-ek tagjait hátrányosabb elbírálás alá essenek, mint az ipari munkások. (MNL OL 288. f. 15/47. ö. e.)

A Tsz-ek tagjaivá lett parasztok beillesztése a jóléti szolgáltatások rendszerébe még sokáig gondot okozott, mert bár politikai szempontból ez kívánatos lett volna, az erőforrások korlátozottsága ennek teljes kivitelezését sokáig lehetetlenné tette. A Tsz-tagok esetében a gyógyászati segédeszközökkel való ellátás például még sokáig nem vált azonossá a munkaviszonyban élőkével (MNL OL 288.f. 15/49. ö. e.). Az 1960-as években eltért a családi

pótlék összege és szabályozása is a Tsz-tagok és a munkaviszonyban állók között. Előbbiek nem csak alacsonyabb összeggel kapták, de ráadásul csak három gyerek után járt – egyedülálló anyáknál csak két gyerek után – amiben a szociálpolitika normatív természete érhető tetten: a sokgyermekességet problémának, esetleg a „rendezetlen” életmód következményének látták a szabályok megalkotói.

Ahogy a Tsz-ekkel kapcsolatosan keveredtek a döntéshozatalban a szociálpolitikai, hatalmpolitikai szempontok és a gazdasági lehetőségek, úgy a szociálpolitika területén is a szempontok sajátos kombinációit figyelhetjük meg.

A politikai döntéshozók túlnyomó része számára a GYES nem szociálpolitikai, de nem is népesedéspolitikai, hanem munkaerő-gazdálkodási intézkedés volt. Az 1968-ban bevezetett új gazdasági mechanizmus miatt arra számítottak, hogy a vállalatok gazdálkodásának megnövekedett önállósága miatt a felesleges, elsősorban a képzetlen – gyakran női – munkaerőtől meg fognak szabadulni. Ezt a helyzetet szerették volna kezelni azzal, hogy – elsősorban vidéken – a fiatal női népesség egy részét a gyes révén időlegesen kivonják a munkaerőpiacról. Az intézkedés alternatívájaként munkanélküli segély bevezetését mérlegelték. Ezt – elhelyezkedési támogatás néven – a vállalatoknak kellett volna hosszabb ideig fizetniük elbocsátott alkalmazottaik számára. Nyilvánvaló, hogy mind gazdasági megfontolások (a vállalatok megterhelése), mind a politikai szempontok (a munkanélküliség létének bevállása) inkább szóltak a GYES, mint az álláskeresők segélyezése mellett. (MNL OL 288. f. 15/117. ö.e.)

Már 1962-ben fölmerült a javaslatok között a fiatal házaspárok családalapítási kölcsönének kérdése – a törlesztést már ekkor is összekapcsolva a későbbi gyerekszámmal –, amit a döntéshozók nem tartottak ekkor bevezethetőnek, viszont népesedéspolitikai szempontok miatt fontosnak tartották a bölcsődei hálózat kiterjesztését. (MNL OL 288. f. 15/47. ö. e.) Később is összekapcsolva tárgyaltak olyan kérdéseket mint pl. a lakáselosztás és a lakberek emelése, és a családi pótlék összegének meghatározása. (Fontolgatták a tanácsi lakásoknál a használatbavételi díj bevezetését már az 1960-as évek közepén is, MNL OL 288. f. 15/79. ö. e.)

A népesedési helyzettel mindig egyértelműen pronatalista szemléletben foglalkoztak. A PB tárgyalásain ugyanez a megközelítés volt a jellemző. Az 1960-as évek második felében is fölmerültek olyan javaslatok, mint gyermektelenségi adó újbóli bevezetése, az abortusz korlátozása, és más különböző otthonteremtési támogatások (MNL OL 288. f. 15/117. ö.e.). Utóbbiak között legfontosabbnak a gyermekgondozó intézmények hálózatának kiépítését tartották. Mivel a központi források erre elégtelenek voltak, keresték a lehetőségét, hogy

miként lehetne a vállalatokat arra ösztönözni, hogy létesítsenek bölcsődéket és óvodákat – a vállalatfejlesztési alapok terhére, melyek az új gazdasági mechanizmus intézményei voltak – (MNL OL 288. f 15/154. ő. e.).

Sajátos módon a PB is tisztában volt azzal, hogy a pronatalista politikának – ha nem is egészében, de számos azt szolgáló részintézkedés esetében – ellenfele a Magyar Nők Országos Tanácsa. Némiképp meglepő módon ezt a szervezet a PB komoly partnernek tekintette, amelyiknek tényleges szerepe volt a szociál-, család-, vagy népesedéspolitikai intézkedései kialakítását célzó egyeztetésekben (a Politikai Bizottság 1966. X. 4. ülésének jegyzőkönyve MNL OL 288. f. 5/406. ő. e.).

A szociálpolitika célcsoportjainak vizsgálata során kiemelt szerepet kapott a vállalati szociálpolitika, melynek intézményeit és formáit főként az Ikarus vállalat példáján kutattuk. A levéltári kutatást elsősorban a Magyar Nemzeti Levéltár XXIX-f-187-es állagában folytattuk (amely összességében 131.4 irat-folyómétert tesz ki), ahol az Ikarus személyzeti és egyéb szociális ügyekre vonatkozó anyagai is találhatóak. A kutatás megállapításai szerint a vállalatnál a dolgozók szociális támogatásának számos formája létezett, de ezek nem alkottak konzisztens rendszert. A szociális juttatások legtöbbször közös jellemzője volt, hogy soha sem érintették a vállalat összes dolgozóját és nem mindig azonos elvek szerint döntöttek a juttatásokról. Ez ugyanis legfőképpen csak a vállalati közétkeztetésre volt igaz, ami elvben minden alkalmazottnak rendelkezésére állt (ennek volt térítési díja, amely azonban mindig elmaradt az étkezés önköltségéhez képest). Az ingázók vállalati járművekkel való szállítása már értelemszerűen nem érintett mindenkit. Ugyanígy nem részesülhetett mindenki a különböző szintű szakmai képzettség megszerzésénél támogatásban, különösen nem a felsőfokú tanulmányok esetén. A vállalati bölcsőde, óvoda értelemszerűen csak a kisgyermekes dolgozóknak nyújtott szolgáltatás volt, közülük azonban nem mindegyik tudta igénybe venni, mert a férőhelyek száma korlátozott volt az igényekhez képest. A vállalat Balaton-parti üdülőjének és Velencei tavi horgásztanyájának befogadó képessége is korlátozott volt, ami az igénylők sorban állítását és hosszú várakozást tett szükségessé. Sajátos támogatási forma volt, amikor a dolgozók családi ház-építési törekvéseit támogatták kamatmentes vállalati kölcsön hozzájárulással, illetve – a vállalat székesfehérvári részlegének közelében – telepszerű építkezéskor az infrastruktúra kiépítésével. Ez utóbbi természetesen ismét csak a dolgozók egy meglehetősen szűk körét érintő támogatási forma volt, s erősen szelektív volt. E szolgáltatások némelyikét közvetlenül a vállalat nyújtotta, másokat közülük a vállalatnál működő szakszervezet, ám lényegében ez is az Ikarus forrásaiból származott. Összességében a vállalat jelentős mértékű pénzügyi és természetbeli támogatást nyújtott

dolgozóinak a bér jellegű kifizetéseken túl is, ezek mértéke és hozzáférhetősége azonban erősen változó volt és nem mindig világosan definiált elvek szerint történt a támogatásban részesülők körének meghatározása. E juttatások alkalmasak voltak arra, hogy a vállalatnál dolgozó munkaerő egy jelentős részét, elsősorban azokat, akik szaktudásuk folytán fontosak voltak az Ikarus számára – és a képzett munkaerő hiányával küzdő 1960-as és 1970-es évekbeli magyar gazdaságban ez a szakmunkások jó részére is igaz volt – tartósan is munkahelyükhöz kösse, érdekelté tegye őket a vállalathoz való „hűségben”, és szorosabban integrálja őket a vállalat világába. Az üzemi szociálpolitikai szolgáltatások köréből így rendszerint éppen azok a dolgozók nem részesültek, akik a legelesettebb társadalmi rétegekhez tartoztak, és amúgy is a legkevesebb erőforrással (képzettség, anyagi lehetőségek, kapcsolatok) rendelkeztek. Az üzemi szociálpolitika így a társadalom középrétegeinek a szocialista rendszerbe való integrálását segítette leginkább, és nem a munkaerő deprivált helyzetű rétegeinek felemelését vagy egzisztenciájának stabilizálását szolgálta.

A vállalati szociálpolitika kutatásának során a magyar forrásokat nemzetközi összefüggésben is elemeztük. Németországban nagy hagyománya volt az üzemi szociálpolitikának, és a magyar nagyvállalatok ilyen jellegű tevékenységének értelmezéséhez hozzásegíthet az összehasonlítás a két Németország üzemi szintű szociálpolitikájával. Ezért különösen az NDK vállalataival és az NSZK iparvállalatainak szociális szolgáltatásaival vetettük össze a magyar szocialista vállalatok üzemi szociálpolitikáját. Az NSZK-ban az üzemi szociálpolitika kevésbé volt általános normák alapján rendezve, mint az NDK-ban. Az üzemenként változó szolgáltatásokat azonban a német szociális piacgazdaság törvényekben is lefektetett elvei alapján szorosan a munkásokat képviselő szakszervezetekkel és üzemi tanácsokkal közösen határozták meg. Az NDK-ban ezzel szemben a német vállalati paternalizmus hagyományait fejlesztették tovább, oly módon, hogy az üzemek igen kiterjedt szociális szolgáltatásait – bölcsőde, óvoda, segélyezés, nyaraltatás, vállalati lakásépítkezések, stb. – az üzemek egész társadalmára kiterjesztették, s az üzemvezetés kezdeményező szerepe mellett az érintettek önkéntes munkáját is megpróbálták bevonni (többnyire sikerrel). Így itt a vállalatok dolgozóinak szociabilitása, és hétköznapi életvezetése az üzem köré szerveződött, sokszor valódi közösségeket formálva a munkások között.

Ezzel szemben Magyarországon a szocialista vállalatok szociális tevékenysége, bár szintén sokféle formát felölelt – az étkeztetéstől a vállalati üdülőkig –, de sohasem fogta át az üzemek egész társadalmát. Hiányzott az NSZK-ra jellemző partnerség a cég és a munkavállalói szervezetek között, és hiányzott az üzemi szociálpolitika NDK-ra jellemző közösségteremtő hatása. A magyar munkavállalók többnyire nem kollektív módon

viszonyultak a vállalati szociális juttatásokhoz, hanem ki-ki egyéni életvezetési stratégiája részeként próbált velük élni. Bizonyos nagyobb volumenű juttatásokról (mint például a vállalati üdülőben való nyaralás lehetősége, beiskolázás a meglévőnél magasabb képzés megszerzése céljából, vagy az otthonteremtés támogatása valamilyen formában) a vállalatok is esetileg döntöttek, rugalmasan alkalmazva a sokszor elnagyolt vonatkozó kritériumrendszereket. Így a magyar üzemi szociálpolitika nem járult hozzá, sem paternalista (NDK), sem pedig formalizált demokratikus (NSZK) módon ahhoz, hogy a munkavállalók kollektív stratégiákat követhessenek, sőt épp ellenkezően hatott. Ugyanakkor ennek megteremtésére munkavállalói oldalról sem nagyon történt kísérlet. Az üzemi szociálpolitika összességében mégis éppen ebben a formában járult hozzá a kádári társadalmpolitikai modell érvényesüléséhez, amely azt közvetítette a társadalom széles rétegeinek, hogy „aki dolgozik, az boldogul”. Ez azonban az üzemi szociális juttatások tekintetében is oly módon valósult meg, hogy a szolgáltatások zöme annak a viszonylagosan képzetesebb, bizonyos érdekérvényesítő képességgel rendelkező rétegnek jutott, amelyik a valóban rászorulókhöz képest relatíve jobb helyzetben volt. Ennyiben az üzemi szociális juttatások hasonlítottak a szociális ellátások más, országos formáihoz, mert a munkahelyekhez bizonytalanul kötődő, iskolázatlan rétegek kevéssé részesültek belőle, éppúgy, ahogy azt a szociális ellátások más formáival kapcsolatban már megállapították.

Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy eredményeink szerint ugyan az 1968 utáni magyarországi szociálpolitikai fejlődés alakításában a funkcionista iskola által feltárt tényezőknek is volt szerepe, de a politikai-intézményi faktorok erőteljesebb szerepet játszottak. Az új gazdasági mechanizmus kimunkálását és bevezetését megelőzte azoknak a politikai elképzeléseknek a kialakulása, melyek kijelölték a szociálpolitikai reformok útját az 1960-as éveket követően.

A szociálpolitika alapvető funkciója és egyben deklarált célja a társadalmi különbségek csökkentése és a szegénység felszámolása volt 1968 után. E mellett azonban sokszor az eredeti céloknak ellentmondó módon más, az egyes időszakokban változó funkciókat is betöltött a szociálpolitika rendszere. Ezek közé tartozott az ipar, azon belül a nehézipar munkaerőigényének kielégítése, valamint a bérrendszer rugalmatlanságának csökkentése, s így az ösztönzés elősegítése, mint azt az Ikarus vállalat példája is mutatja. Emellett a népesedéspolitikai célok hangsúlyosan jelentek meg az 1960-as évek első felétől. Végül az ideológiai funkció mindvégig jelen volt, de csökkenő jelentőséggel bírt a vizsgált időszakban.

II.

A kutatási eredményeket közlő tanulmányok részben megjelentek, részben megjelenés alatt állnak, illetve kiadót keresünk számukra. A projekt eredményeként eddig összesen 1 könyvet és 9 tanulmányt publikáltunk, s több munka áll megjelenés előtt. A már megjelentek közül Tomka Béla „Szociálpolitika: fejlődés, rendszerek, összehasonlítások” című könyvét az Osiris Kiadó adta ki 2015-ben. Ez egyebek között a szociális rendszer funkcióinak alakulását tárgyalja Magyarországon 1968 után. Szikra Dorottya írásaiban különös hangsúlyt kapott a pronatalizmus szerepe a szociális jogok átalakulásában Magyarországon az 1960-as évek közepétől. Bódy Zsombor több írásában foglalkozott az üzemi szociálpolitikával Magyarországon 1968 után.

A vonatkozó publikációk részleteit az elektronikus rendszerben rögzített jegyzék tartalmazza.

Munkánk során gyűjtöttük és rendszereztük a témára vonatkozó forrásokat, s ezeket forráskiadványban jelentetjük meg, mely egy Tomka Béla által írt kísérőtanulmányt is tartalmaz. A gyűjtemény a következő fő témaköröket fedi le: Szociálpolitikai tervek az 1960-as évek első felében; A GYES bevezetése, annak hatása és a GYES igénybevételének alakulása; Az Új Gazdasági Mechanizmus és a szociálpolitika; Tervek és javaslatok az univerzális egészségbiztosítás megteremtésére; Az üzemi szociálpolitika; A társadalombiztosítással kapcsolatos tervek és politikai stratégiák az 1970-es években; Az egészségbiztosítás univerzálissá alakítása; A szakszervezetek társadalombiztosítási tevékenysége; A különböző társadalmi csoportok (munkások és alkalmazottak, kiskereskedők és kisiparosok, mezőgazdasági népesség stb.) társadalombiztosítása; Egyéb szociális területek (segélyezés, lakás stb.); A társadalombiztosítási ellátás problémái és zavarai; A szociálpolitika szervezeti változásai az 1970-es és 1980-as években; Gazdaság- és szociálpolitika az 1970-es évek közepétől; A népesség- és családpolitika az 1970-es és 1980-as években.

A kötet a népesség- és családpolitikára vonatkozóan pl. a következő dokumentumokat emelhetjük ki:

– A Magyar Nők Országos Tanácsa GYES hatásaira vonatkozó iratai, valamint a Központi Népi Ellenőrzési Bizottság gyermekes családok helyzetét felmérő iratairól ld. PIL-896 f 7/8.öl. 1968.

- GYES igénybevétele; jogviszony rendezése: Munkaügyi Minisztérium irataiban: MNL XIX-C-5 639, 640, 710. d. A „nőkérdés” az 1970-es években: Politikatörténeti és a Nemzeti Levéltár Munkaügyi Minisztériumi anyagai.
- Női foglalkoztatás alakulásáról, a nők alacsonyabb munkakörben való foglalkoztatásáról, részmunkaidő esetleges bevezetéséről: XIX-C-5-6397/1969
- Az MSZMP KB nőpolitikai határozatának (1013/1970. (V.10.)) végrehajtásáról az 1971-es Nőkongresszus iratai: PIL 896 f-1/9.öl/1970. Ugyan itt az újjáalakult MNOT (munkahelyeken, lakóhelyeken női munkabizottságok alakultak) működéséről, feladatairól.
- Ortutay Gyuláné (MNOT elnöke) gazdag hagyatéka a Politikatörténeti Levéltárban, különösen naplójegyzetei, előadásai és jegyzetei családpolitikáról, családvédelemről, népeség-tudományról. PIL 1960-1981. Az egységes „családpolitika” illetve „családvédelem” megjelenése hazánkban. Ennek iratai a Magyar Nemzeti Levéltárban és a Szabó Ervin Könyvtár Szociológiai Gyűjteményében.
- Az 1970-ben megalakult Nemzeti Családvédelmi és Szociálpolitikai Intézet (amely eleinte Bölcsődei Módszertani Intézetként működött) iratanyagai: XXVI-C-46
- Családpolitikával foglalkozó iratok: XIX-C-5 935. d. (1976), 1287.d. (1979), 1439, 1539 (1981-82).
- 1040/1973. (X.18.) számú minisztertanácsi határozat a népesedéspolitikáról. A végrehajtásra vonatkozó rendelkezések (Munkaügyi Minisztérium, Gayer Gyuláné vezetésével felállított munkacsoport). Interjú Gayernéval.

A munkatervnek megfelelően több kutatási beszámolót és műhelyvitát is tartottunk és konferenciákon adtuk elő eredményeinket. Az MTA TK Szociológiai Intézetében 2015.02.19-én került sor vitára „A szociálpolitika Magyarországon 1968 után: formáló erők, intézmények és funkciók” címmel. A vitán részt vettek az Intézet munkatársai, valamint más érdeklődő szakemberek is. Bódy Zsombor kéziratot tanulmányát 2016. 06. 27-én vitatták meg a KSH Népeségtudományi Kutatóintézetében. Szikra Dorottya kutatási eredményeit a következő nemzetközi konferenciákon mutatta be: European Social Science History Conference, Lisszabon, 2014; Council of European Studies (CES) Annual Conference, Paris, July 8-10, 2015.; The Lost and New Worlds of Welfare, Annual ESPAnet Conference, University of Southern Denmark, Odense, Denmark, 3-5 September 2015.; Intellectuals, Inequalities and Transitions: Themes from Iván Szelényi, Pécs, 2015. október 15–17.; Family Policies in Europe: “East” and “West” Compared, Ruhr University Bochum, Faculty of Social Sciences, 16-17 June, 2016.; Emellett a következő hazai konferenciákon szerepeltek munkáink: Gyermekgondozás és munkavállalás a mai Magyarországon. Ideológiai motivációk és

szakpolitikai trendek. Előadás a Nők (munka)helye Magyarországon - Irányok és lehetőségek a gyermekvállalás utáni visszatérés támogatásában c. konferencián. Jól-Lét Alapítvány és Nóra Hálózat. Budapest, 2015. március 9.; Neoliberalism, gender and family policy. Előadás a Neoliberalism and gender c. nemzetközi workshop-on. Friedrich Ebert Stiftung, 2015. március 27.; Welfare states and families in a transforming Europe since 1945. A comparison of Hungary, Poland, and Romania. Előadás az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont által szervezett Academic Symposium-on. 2015. április 9.